
Diplomácia a reneszánszkori Rómában

Catherine Fletcher, a Swansea-i Egyetem történésze azt vizsgálta, hogyan formálódott a modern diplomácia Rómában, a pápai udvarban. A pápák Rómába való visszatérésétől és az 1454-es lodi békétől az itáliai háborúk végéig tartó időszakot tekintette át, s a reneszánszkori diplomaták tevékenységét, körülményeit kutatta. A szerző az *Our Man in Rome* és a *Henry VIII and His Italian Ambassador* című könyvei mellett számos tanulmányt publikált.

Sokat megtudhatunk a korszakról *Paride Grassinak* a pápai udvar ceremónia-mesterének *De Oratoribus Romanae Curiae* című értekezéséből (1505–1516). Róma, a Katolikus Egyház központja vonzotta a legtöbb követet az európai udvarokból. Róma államok fölött álló diplomáciai központ volt a XX. századig, a Népszövetség és az ENSZ létrejöttéig. A pápa helyzete kivételes: egy személyben a kereszténység lelki irányítója és a Pápai Állam fejedelme. Az itáliai háborúk, a reformáció és a spanyol uralom térnyerése Itáliában sok változást és új fejleményt hozott az európai diplomáciába. A reneszánsz Róma kozmopolita város volt. A sok követ jelenléte következtében ott alakult, csiszolódt a leginkább a diplomácia gyakorlata.¹ Róma központi diplomáciai szerepét az erősítette meg, hogy

---

1 *J. M. Roberts: The Pelican History of the World*-ben (Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex, England, 1980. az 570–576. oldalakon azt állapítja meg, hogy a formális diplomácia intézménye a XV–XVI. században alakult ki. A középkori uralkodók heroldokat, követeket küldtek egymáshoz. 1500 után vált elfogadottá, hogy a követ állandóan a fogadó országban tartózkodjék. Ügyeket intézett, és rendszeresen tájékoztatta saját uralkodóját a fogadó országban történtekről.

Elsőként Velence alkalmazott hivatásos diplomatákat. Idővel a diplomaták különleges státust és kiváltságokat kaptak, sérthetlenséget élveztek. A diplomácia módszereit, a tárgyalások menetét mind pontosabban szabályozták. Később az ágazatot inkább hivatásos szakértőkkel töltötték be.

Henry Kissinger *Diplomácia* című munkájában (Panem-Grafo Kiadó, Bp. 1996, 1998.) megállapítja, hogy az utóbbi három évszázad történelme a hatalmi egyensúly keresésének a története, ennek egyik eszköze pedig a diplomácia volt. Az idők folyamán hol a nemzetállamok érdekei (Richelieu, XVII. század), hol a hatalmi egyensúlyra törekvés (Nagy-Britannia, XVIII. század), hol a be nem avatkozás politikája (Amerikai Egyesült Államok, a XIX. századtól) uralta az államok diplomáciai kapcsolatait.

az európai uralkodók elismerték a pápa fensőbbiségét. Hozzá fordult jóváhagyásért Francesco Sforza, amikor elfoglalta Milánót, pápai bulla legalizálta a spanyolok hódításait az Újvilágban és VIII. Ince hozzájárulásával is uralkodott Angliában VII. Henrik. A másik tényező a pápa kinevezési joga volt az egyházon belül. E mellett véget ért a nagy egyházszakadás, az itáliai államok 1454-ben békét kötöttek, így szükségképpen Rómában futottak össze a diplomácia szálai.

A korabeli leírások közül Grassi alpmunkáján kívül *Biagio Marinelli* naplóját (1518–1540) és *Johann Burchard Liber Notarum* (1906) című munkáját emeli ki Fletcher, az utóbbi húsz év diplomácia-történetírói közül pedig *Giorgio Chittolini*t (1995) és *Garrett Mattingly*-t (1955) említi.

Milánó és Mantova küldöttei a XIV. század végén már igényt tarthattak a nagyköveti rangra. Róma mintegy negyven évig nemigen vett részt a követek cseréjében az egyházszakadás miatt. Számos állam tartott Rómában a kúrián rezidenseket, ún. proktorokat (bírószági tisztviselőket), de ők nem számítottak diplomatának. V. Márton hat hónapra korlátozta a diplomaták pápai udvarbeli tartózkodását, de V. Miklós pontifikátusa idején (1447–1455) már meg-megtörtént, hogy a követek hosszabb időt töltöttek Rómában. Közben a török állandó fenyegetést jelentett, és II. Piusnak nem sikerült a török ellen harcra mozgósítania. Az oszmánok a helyi nemességgel szövetségbe (!) az 1520-as (!) években elfoglalták Magyarországot – írja Fletcher (20. old.).² Az Oszmán Birodalom és Róma között alig volt diplomáciai kapcsolat. 1454-ben Velence és Milánó megkötötte a lodi békét, ezután Milánó stabil diplomáciai kapcsolatot tartott fenn számos itáliai várossal és más államokkal. 1494-ig nagyjából béke volt a félszigeten. Ehhez jelentősen hozzájárultak a diplomaták.

Vita folyik ma is arról, hogy a rezidens fogalma használható-e erre követségi korszakra. Fletcher szerint az állandó diplomáciai jelenlét kritériuma nem az egyén küldetésének időtartama, hanem az, hogy a küldő állam folyamatosan fenntartja-e diplomáciai képviselőt a fogadó államban.

Az idegen hatalmak igen kidolgozott kapcsolatokat tartottak fenn egymással a Bóborosi Kollégiumban is. Róma a humanistáknak köszönhetően ekkoriban fedezte fel antik múltját. V. Márton, IV. Jenő és V. Miklós új-építették a várost. A követek bekapcsolódtak az építkezésekbe, a kulturális életbe, művészeti alkotásokat rendeltek, használták a Vatikáni Könyvtárat. Az 1470-es évektől már főleg itáliaikat neveztek ki kardinálisnak. A kúria bírói karában is italianizáció tapasztalható. A nem itáliai államok lassan kiszorultak a Bóborosi Kollégiumból, ezért fontos volt számukra,

² Pontosabban: az ország középső része 1541-ben került a törökök kezére.

hogy rezidens követségük legyen Rómában. VIII. Ince idejében a követeket bevonták a kúriai liturgiába. Róma központ szerepét mutatja, hogy 1490–1500 között 243 diplomátát akkreditáltak Rómában, míg a Német-Római Császárságban csupán 161-et, Franciaországban 135-öt.

A lodi béke Milánó és Nápoly háborúja következtében összeomlott. Megkezdődött az itáliai háborúk sorozata (1494–1559), amelyet főleg Franciaország és a Német-Római Birodalom vívott a félsziget birtoklásáért. A háborúba számos európai állam kapcsolódott be. A háború miatt állandó tárgyalásokra, szövetségkötésekre, zsoldosokkal való egyezkedésekre volt szükség. A spanyol monarchia felemelkedésével, VII. Henrik angliai trónra lépésével és Franciaország területi gyarapodásával ekkor alakult ki Európa modern politikai geográfiája. A háborús diplomácia sok ügyességet igényelt. A fejedelmek, követeik révén, jelen akartak lenni Rómában. Ez dicsőséget, státust jelentett. Sir Henry Wotton szerint a követ „an honest man sent to lie abroad for the good of his country”, olyan becsületes ember, akit azért küldtek külföldre, hogy hazája javáért hazudjon – vagy: ott tartózkodjon. A to lie szellemes szójáték, e kétféle jelentéssel. A követben kettős személyiség, *persona mixta* alakult ki, mert fejedelmét és önmagát kellett képviselnie. Kettős énje közül az érdekek szerint tolta előtérbe egyiket vagy másikat.

Catherine Fletcher további korabeli értekezésekből dolgozott: *Ermolao Barbaro*: De Officio Legati, (XV. század vége), *Étienne Dolet*: De Officio Legati, (1529 körül), *Machiavelli*: Istruzione a Raffaello Girolami (1522). Ezekből megtudjuk, hogy csak köztársaságok vagy szuverén fejedelmek küldhettek követet Rómába (kivétel a Máltai Lovagrend és Bologna városa). Megkülönböztették a közjót szolgáló és a magánügyeket intéző követeket. Ez utóbbiakat nem üdvözölték a kardinálisok. Volt, hogy elmaradt az üdvözlő ceremónia, például a Sacco di Róma után V. Károly követe esetében. Barbaro szerint a diplomatának őszintének, Dolet szerint inkább ügyesnek kell lennie.

A XV–XVI. század fordulóján a rezidens nagykövetnek volt hivatalos megbízó levele (ebben különbözött az ügyvivőtől), és képes volt dönteni. Tárgyalt és levelezett az uralkodója nevében, kalauzolta a látogatókat, szálást szerzett diplomata társainak, megszervezte a pápával a találkozókat. Jó viszonyt ápolt Róma vezető családjaival, egyszóval zökkenőmentesen működtette a diplomáciai testületet. Elrendezte, hogy a szolgálai más szolgálótól híreket szerezhessenek. Az információ-gyűjtés fontos célja volt a diplomatának. Haza küldött leveleiben értesüléseket szállított, és önmagáról bölcs, óvatos diplomata képet sugallt. Éberen őrködött, hogy a fogadó állam ne sértse meg az orszagát.

A rezidens követek részt vettek a Konzisztórium munkájában. 1523-ban Magyarország követe e testülettől kért segítséget a törökökkel szemben. A követek jelen voltak a lateráni, bázeli, ferrarai–firenzei, és a trienti zsinatokon. A konklávék alkalmával a pápai palota egyik kapujánál követek is őrködtek, nehogy más nemzetbeliek befolyásolhassák a pápaválasztást. Pedig megpróbálták. Egy angol kardinális kísérelése az ezüst tányérra karcolta a bent történeteket, úgy juttatta ki. Üres szavazólapokat is kicsempészték. Rodrigo Borgiából egy hasonló manőver következtében lett VI. Sándor pápa. Általában azonban a követek nem befolyásolták a konklávék határozatait.

A diplomaták egyedül is dönthettek, ha nem kaptak időben részletes útbaigazítást. Volt tehát bizonyos önállóságuk. A köztársaságok szigorúban korlátozták ezt, mint a fejedelemségek. A kúria rituáléi jórészt színi előadások voltak, alkalmat adtak az uralkodóknak, hogy érzékeltessék a hatalmukat. Az európai hatalmak rangsorát az *Ordo Regum* és az *Ordo Ducum* rögzítette.

Grassi és Burchard leírják, hogy csak az akkreditált diplomaták vehettek részt a ceremóniákban, a kardinálisok nem. A rezidens követek működési szabályait a XVI. század elején dolgozták ki. II. Gyula pápa idején jelentősen felduzzadt a diplomaták száma Rómában. Grassitól tudjuk, hogy a nem keresztény afrikai követeknek nem járt az üdvözlés; hogy IV. Sixtus előbb ünnepélyesen fogadta Dzsem herceget, majd megígérte II. Bajezid szultán követének, hogy Dzsemet túszként magánál tartja. Grassi részletezi, hogy egy új követnek az audiencia előtt be kell nyújtania a megbízólevelét és a beszédét, hogy latinra fordíthassák; gondoskodnia kell a lovak őrzéséről a pápa lábának megcsókolása idejére. A rangok sorrendjében közre kell működnie a pápa miséin: vinni a baldachint, a pápa hordszékét, és vizet a pápa kézmosásához. A vizet király vagy császár is tartotta, ezzel hűségét fejezte ki Krisztus földi helytartója iránt.

Grassi az *Ordo Regum*ban két rangsort ír le. Az egyik: a császár, a római, francia, spanyol, aragón, portugál és az angol király. A másik: a római pápa, a francia, kasztíliai és leóni, angol, aragón, szicíliai és jeruzsálemi, magyar és portugál király, ebben a sorrendben. Ez a rangsor volt érvényben egy 1487. évi vitában, amely Skócia és Magyarország között zajlott. A diplomaták szigorúan őrizték a helyüket más tolatkozó diplomatákkal szemben, pedig II. Pius 1459-ben megmondta, hogy „a hátsó ülés nem jelent veszteséget, ahogy az első ülés sem hoz megbecsülést és kiváltságot” annak, aki elfoglalja (72. o.) Hasonló vita fordult elő a skót–portugál, az angol–spanyol követek ülésrendje kapcsán. VIII. Ince úgy döntött, a vitatkozó felek foglalják el felváltva az első helyet.

A diplomácia szigorú szabályozása ellenére, vagy éppen ezért, szokássá vált a szabályok kijátszása és a színlelés. A reneszánsz diplomatát a színlelés nagymesterének tartják. Az ilyen udvaroncnak állított örök emléket *Castiglione* a *Libro del Cortegiano*-ban. A pápai környezetet mind inkább hasonlított a világi fejedelmi udvarokhoz. Grassinál azt olvassuk: a diplomata ne menjen sehová a pápai audiencia előtt – hacsak nem titokban, álruhában. Lám, meg lehetett szegni a szabályokat!

A követeket eleinte az írástudó, tanult klerikusok közül választották ki. Az itáliai háborúk idején világi, főleg katonai képzettségű emberekkel töltötték be ezt a posztot. Az 1520-as években már meglehetősen militáns háttére volt a testületnek. A humanizmus jegyei, a jó szónoki képesség, színvonalas latin beszéd és írás, a jó megjelenés és drága ruházat előnyös volt a diplomata számára. Sokra értékelték nála az óvatosságot, esetenként a színlelést, a tökéletes udvaronc-viselkedést és a színészi teljesítményt. A jó diplomata elhallgatta, amit szükségesnek tartott. Nagy kísérettel érkezett, és nemzete jelvényét viselte. Kettős személyiségével sikerrel manipulálta hallgatóságát.

Az európai államok sokszor itáliai diplomatát küldtek Rómába. A diplomatát hűségeskü kötötte, de ennek nem volt jogi háttére. A nagykövetek munkáját ügyvivők, titkárok, szolgák segítették. A titkárok hűségétől, titoktartásától az uruk becsülete függött. Megtörtént, hogy az angol követség egy tagja 1529-ben elárulta a franciáknak, hogy Andrea Doria genovai admirális el akarja hagyni a francia szövetséget. A szolgákat is gondosan meg kellett válogatni, mert súlyos károkat okozhatott egy lefizetett, vagy részegen fecsegő szolga. A személyzet viselkedése alapján ítélték meg a követet, ő viszont mint *pater familias* felelősséggel tartozott értük.

A nők diplomáciában betöltött szerepéről alig írtak, pedig bizonyos, hogy az asszonyok beleszóltak a közügyekbe. Például Carlotta ciprusi királynő 1461-ben segítséget kért Rómától trónbitorló bátyjával szemben. A Mantovába látogató Pius pápát a 14 éves Ippolita Sforza elegáns latin nyelvű beszéddel üdvözölte. Isabella d'Este 1527-ben Rómába utazott, és elérte, hogy a fiából kardinális legyen. A pápák nőrokonai gyakran fontos szerephez jutottak (VI. Sándor pápa lánya, II. Gyula pápa lánya. X. Leóhoz három lánya és további két nőrokona költözött be a pápai udvarba). 1529-ben Szavojai Lujza és Ausztriai Margit kötötték meg a cambrai egyezményt, a „királynők béké”-jét. A nagykövetek feleségeiről csak pletykás rokon levelezésekből értesülhetünk. Feltehető, hogy a párna-beszélgetésekől fontos információkat szerezhettek a diplomatáik.

A kora újkorban komoly gond volt az információ célba juttatása. Róma levélforgalma óriási volt, emellett a hírvivők, küldöttek és a fecsegők is vitték a híreket. Az információ akkor vált biztossá, ha többen megerősítettek. *Fernand Braudel* a postai szolgálat bizonytalanságát tekintette a korszak „első számú ellenségének”. A szükséglet hozta létre a nemzeti postai szolgálatokat. Spanyolországban 1505-ben, Angliában 1512-ben létesítettek postamesteri állásokat. A bizalmas közlendőt a küldött szóban vitte. A másik nehézség az utazás volt. Sem a szárazföldi, sem a földközi-tengeri utazás nem volt biztonságos. Rómából Londonba jó esetben két hét alatt jutott el a futár. Előfordult, hogy két angol nagykövet 1529-ben 52 nap alatt érkezett Bolognába, igaz, útközben meg-megálltak, és fontos megbeszéléseket folytattak. Ez volt az *en route* diplomácia. A postautakon lehetetlen volt észrevétlenül utazni, lovakat csak az kapott, aki jelentkezett a helyi kapitánynál. 1528-ban négy követ foglyul ejtett egy birodalmi ügyvivőt, 1503-ban a francia követet támadták meg banditák. A diplomaták mégis útra keltek, és tárgyaltak utazás közben is.

A követek információgyűjtése társadalmi szinten is folyt, bevonták a hírszerzésbe a rokonokat és a kereskedelmi hálózatot is. A Scolari-család Budán letelepedett tagjai Firenze és Magyarország között közvetítettek, a bolognai Casali-család tagjai pedig angol követként szolgáltak Magyarországon és magyar követként Rómában. A firenzei Francesco di Jacopo és Giovanni Marsuppini Szapolyai János római megbízottaiként dolgoztak. A bizalmon alapuló rokoni kapcsolatokban egy gyenge láncszem súlyos kárt is okozhatott.

Róma ekkor fejlődő város volt 50 ezer lakossal. VI. Sándor, II. Gyula, X. Leó idején nagy építkezések voltak. A pápai udvar mind grandiózusabb, és nemzetközibb lett. A diplomata Rómába érkezését alaposan megszervezték. A városfalon kívül a pápa küldötte üdvözölte, az út mentén a bíborosok, a falon belül a kuriálisok és a polgárok köszöntötték. A bevonulás az ókori Róma győzelmi meneteire emlékeztetett, és a kontinuitást hirdette. Velence négy követe 1492-ben például 200 lóval és 80 málhás nyereggel vonult be a városba. A követet a pápa a Sixtus-kápona mellett, rangja szerint a Sala Regiában vagy a Sala Ducaleban fogadta. A termék pompája a pápa dicsőségét növelte.

Róma kozmopolita város volt spanyol, cseh, portugál és más kórházakkal. Számos követ alapított kórházat, templomot. A diplomaták szálláshelyének fejedelmi pompát kellett sugározni. Eleinte házat vagy egy emeletet vettek bérbe. Az Orsini család Campo dei Fiorin lévő palotája számos követnek szolgált lakásul. 1551-től már inkább állandó követségekről be-

szélhetünk, és a követségi épületek immár nemzeti tulajdonnak számítottak. Például Domus Oratoris Gallici, Domus Oratoris Hispani. A nemzeti ünnepeket a követ a saját rezidenciáján rendezte meg, örömtűzzel, borkínálással. A diplomata legfontosabb erényének a vendégszeretet tartották. Gregorio Casali angol rezidens követ háza nevezetes volt gyakori vendégségeiről. Fontos volt a nagykövetek házának gazdag berendezése, a bútor, az ezüst-nemű, a fényűző vendéglátás. Róma valóban a diplomácia színháza volt.

Catherine Fletcher külön fejezetet szentelt az ajándékozásnak. A korabeli nagykövetek igen gyakran osztottak borralalót, jutalmat, ajándékot. De ahogy Castiglione megjegyezte: „Azok, akik adnak, nem mindannyian nagylelkűek” (145. o.). Az ajándékozók rendszerint ellenszolgáltatást vártak.³ Az ajándékozás szimbolikus közlés volt. Versengő pompa jellemezte. I. Mánuel portugál király például egy elefántot adományozott X. Leó pápának. Gyula pápa két kis termetű lovat kapott a spanyol és francia küldöttektől. 1521-ben VIII. Henrik Luther ellen szóló pamfletjét X. Leó „A hit védelmezője” kiténtető címmel viszonozta. Hasonló kiténtető címekekkel („katolikus királyok”, „a legkeresztényibb uralkodók”, „Arany Rózsa”) a szövetségi rendszerüket építették a pápák. Másfajta ajándékok is léteztek: Francesco Sforza II. Piusnak három hízott ökröt, II. Gyula VIII. Henriknek száz parmezán sajtot és sok hordó bort adományozott. Az átutazó diplomaták bort, fácánt, nyulat, lekvárt, viaszgyertyát kaptak, ahol megszálltak. A leggyakoribb ajándék a bor volt. Az ajándékba adott fegyver a harci szövetséget jelképezte. Az ajándékozással megbecsülést fejeztek ki, és – elvárták a viszonzást. A távozó követ búcsúajándékot kapott. Sir Nicholas Carew angol követ egy 2000 dukátot érő vastag aranylánc birtokosa lett. Az ilyen ajándékok személyre szóltak, de beleilleszkedtek az európai udvarok között fennálló csererendszerbe.

Az ajándékozásról meglehetősen szemérmesen írnak a kortársak. Guicciardini szerint a témát belengte a korrupció gyanúja. Velence törvényben tiltotta meg a jutalom elfogadását. Bazelenben be kellett szolgáltatni a kapott ajándékot. Paride Grassi készített egy jegyzéket a diplomaták számára: egy király követe szokásosan 150 arany dukátot ad, egy herceg követe 100-at, a többiek kevesebbet. Az ajtónállóknak 4-5 dukát járt. Igen szabályozott volt tehát a rendszer. Martinelli ceremónia-mester feljegyezte, hogy volt, hogy pénzt várt, de csak szép szavakat kapott. Az ajándékozás tehát

3 *Marcel Mauss* szociológus úgy véli, jellemző, hogy látszólag önkéntes ajándékadásról van szó, a viszonzás azonban kötelező (The Gift, 1990.). *Valentin Goebner* szerint sokat elárul, hogy az ajándékozást a XV–XVI. században Baselen a *miet* ’megvesztegetés’ szóval jellemték. (Liquid Assets, 2002). A XVII. századi korrupcióról a legjelentősebb elemzés *Jean-Claude Waquet* Ethics and Power in Florence, 1600–1770 című munkája 1991-ből.

beépült a diplomácia gyakorlatába Rómában. A törvénytelenések titokban történtek. 1529-ben VIII. Henrik Rómába küldte két követét, hogy keressék ki a pápai levéltárban Aragónai Katalin házassági levelét, és bizonyítsák be, hogy hamisítvány. Az utasítás úgy szólt: titokban adjanak pénzt az írónak a levélért (159. o.). A követek megszerezték az iratot. Arról nem szól a fáma, mennyi pénzt adtak érte. Maussnak igaza volt, viszonzást nem váró ajándékozás nincs.

Mitől vált az ajándékozás korrupcióvá? VII. Kelemen megtiltotta, hogy bárki tanácsot adjon VIII. Henrik válása ügyében „lelkiismerete ellenében, jutalom reményében...” (160. o.). Igen, de ki dönti el, hogy az ajándékot jó lelkiismerettel adja vagy kapja valaki? Egy vélemény szerint az önzetlenség, mások szerint a szolgálat–jutalom viszony teszi tisztességgé az ajándékot. VIII. Henrik válási ügyében például az angol követek VII. Kelemen pápa bizalmasát, Lorenzo Pucci kardinálist próbálták először királyuk oldalára állítani. Az angol követ, Casali kétezer korona jutalmat ajánlott fel neki, majd ezüst tányérokkal próbálkozott. Pucci egyik adományt sem fogadta el, ezzel kivonta magát a viszonzás kötelezettsége alól. Két évvel később az angolok Pietro Accolti kardinálisnak ígértek értékes javadalmat és járadékot, ha segíti Henrik válását. Ez sem volt szerencsés, mert Accolti a másik féltől is elfogadott hasonló fizetséget. Accolti elfogadta a püspökséget, ezért bizonyos volt, hogy cserében megtette, amit kívántak tőle. Egy ajándékozás akkor vált korrupcióvá – állapítja meg Fletcher –, ha valaki annak nyilvánította. VIII. Henrik válása ügyében minden ajándékozást korrupciónak tekintettek a kortársak, hiába állították Henrik követei, hogy csak nagylelkűek voltak.

1527-ben a birodalmi csapatok feldúlták, kirabolták Róma városát. Az angol és francia követeket Kelemen pápával együtt bezárták az Angyalvárba. Mások elmenekültek. Itália V. Károly és a spanyolok befolyása alá került.

A diplomácia történetében új irányt hozott a reformáció. Hogyan dolgozott ezután egy protestáns diplomata a katolicizmus központjában, ahol őt eretneknek tekintették? Ki kellett dolgozni a területenkívüliség és a mentelmi jog új szabályait. Róma ezután a protestáns hatalmakkal külön-külön tárgyalt. VIII. Henrikkel szemben ugyanúgy keresztes hadjáratot hirdetett, mint a törökök ellen. A protestáns támadások ellenére Róma – katolikus hitvallásával és itáliai nagyhatalomként – megtartotta nemzetek fölötti szerepét.

A XV. század közepe és 1530 között sokat fejlődött a diplomácia, és ebben döntő volt a pápai udvar szerepe. A ceremóniák rendjét az új fejleményhez, a rezidens nagykövet megjelenéséhez alkalmazták. A diplomácia

személyi állománya megváltozott, egyre több szakembert, többnyire katonai szakértőt alkalmaztak rezidens nagykövetnek. Általában a reneszánsz diplomáciában látják a modern diplomáciai gyakorlat előzményeit.

Catherine Fletcher: *Diplomacy in Renaissance Rome – The Rise of the Resident Ambassador* (Diplomácia a reneszánsz Rómában – A rezidens követ színre lépése) Cambridge University Press, Cambridge, 2015. 194 o. ISBN 978-1-107-10779-3

Fodor Mihályné